

نوع مقاله: پژوهشی

پژوهشی بر تغییرات عناوین و القاب مهرداد دوم اشکانی بر سکه‌ها و ارتباط آن با تاریخ ضرب سکه‌ها

آمنه بیشه کلایی^۱، فرح زاهدی^۲

چکیده

به‌کارگیری عناوین و القاب در سکه‌های دوران کهن در کنار سایر نقوش یک ابزار اساسی برای انتقال پیام پادشاه به قلمرو تحت حاکمیت وی قلمداد می‌شد. ترتیب استفاده از این عناوین و القاب، مفهوم و تغییر و تحول آن‌ها در گونه‌های مختلف سکه یک پادشاه نیز شامل نکات ظریف و در پیوند با رخداد‌های تاریخی آن زمان قابل توجه و ارزیابی است. شاهان اشکانی از القاب و عناوینی استفاده می‌کردند که بیانگر جایگاه اجتماعی، سیاسی و تاریخی آن‌هاست. نمونه‌های فاخر این سکه‌ها از نظر نقش و نوشته در زمان مهرداد دوم اشکانی ضرب شد. با به سلطنت رسیدن وی در سال ۱۲۳ پ. م، اوج‌گیری قدرت سلسله اشکانیان و به تبع آن گسترش قلمرو حکومتی آنان آغاز شد. بررسی سکه‌های مهرداد دوم اشکانی نشان می‌دهد با گذشت زمان و افزایش سن وی و نیز در اثر رخداد‌های تاریخی عناوین و القاب او دچار تحول شده است. این تغییرات از روی گونه‌های سکه‌های منتسب به وی و با نظم و روند خاصی قابل پی‌گیری است. پژوهش حاضر بر اساس منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی این القاب و عناوین و چگونگی تغییرات آن‌ها اشاره می‌کند؛ در نهایت به این پرسش پاسخ می‌دهد که میان انتخاب این عناوین و القاب و برخی وقایع تاریخی آن زمان ارتباط وجود دارد و از طریق توالی و ترتیب انتخاب آن‌ها می‌توان تاریخ‌هایی برای ضرب این سکه‌ها پیشنهاد کرد.

واژه‌های کلیدی: اشکانی، القاب، سکه‌شناسی، عناوین، گونه، مهرداد دوم.

ارجاع: بیشه کلایی آ.، زاهدی. ۱۴۰۱. پژوهشی بر تغییرات عناوین و القاب مهرداد دوم اشکانی بر سکه‌ها و ارتباط آن با تاریخ ضرب سکه‌ها. نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام، ۷ (۱): ۹۹-۱۱۴.

۱- دانشجوی دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲- استادیار فرهنگ و زبان‌های باستانی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران استادیار فرهنگ و زبان‌های باستانی، سازمان اسناد و کتابخانه.

* نویسنده مسئول: bishekolai@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۹

مقدمه

بیان مسأله

به سبب کمبود منابع مکتوب از دوره اشکانیان، سکه‌ها مهم‌ترین منابع برای مطالعه و بررسی تحولات تاریخ سیاسی و اجتماعی اشکانیان محسوب می‌شود. سکه‌های اشکانی از انواع برجسته از این حیث در دنیای باستان هستند و نمونه‌های فاخر این سکه‌ها از نظر طرح و نوشته در زمان مهرداد دوم، فرمانروای بزرگ اشکانی ضرب شدند.

نخستین سکه‌های این پادشاهی را متعلق به سردودمان آن/ارشک یکم می‌دانند. ارشک از طایفه «پرنی» قوم داهه بود و در حدود سال (۲۳۸-۲۳۹ ق. م) به پارت حمله کرد و بر *آندراگوراس* پیروز شد (ولسکی، ۱۳۸۴: ۵۹). پس از اردوان یکم، مهرداد دوم (۸۸-۱۲۳ ق. م) به پادشاهی رسید که از پادشاهان خاص پارت و تاریخ شرق باستان به‌شمار می‌آید (شیپمان، ۱۳۹۰: ۳۸). او حاکمان میشان و الیمایی را شکست داد. دفع تهاجم هوسپائوسین نیز کار او بوده و برخی از کهن‌ترین سکه‌های او ضرب دوباره بر سکه‌های برنزی مهاجم بوده است (گرشاسبی و نصرالله‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۴۵).

شاهان اشکانی معمولاً از عناوین (واژگانی که پیش از نام ارشک آمده) و القابی (واژگانی که پس از نام ارشک آمده) روی سکه‌های خود حک می‌کردند که بازتابی از جایگاه و میزان قدرت شاه صاحب سکه، است. نخستین اشارات به القاب و عناوین ایران باستان در الواح یافت شده از تخت جمشید و مربوط به سال‌های ۵۰۹-۴۹۴ ق. م است. پادشاهان و فرمانروایان هخامنشی برای قدرت نمایی، تمایز و تقدس خود از القاب و عناوینی استفاده می‌کردند. برخی از عناوین رایج در آن زمان شامل «شاه بزرگ»، «شاه شاهان یا شاهنشاه»، شاه در پارس، شاه سرزمین‌ها و شاه در این سرزمین بود. شاهان پس از فتح و الحاق یک سرزمین، نام «شاه» آن سرزمین را به عنوان‌های خویش می‌افزودند. کورش هخامنشی پس از فتح بابل عنوان «شاه بابل» را برگزید و همچنین در استوانه مشهور، خویش را شاه بابل، سومر و اکد خوانده است (کیانی، ۱۳۸۹: ۱۴۳). در سکه‌های اشکانی نام عام ارشک بدون اشاره به نام فردی شاه و القاب شاهی که در گذر ایام مفصل‌تر می‌شود، اغلب به شکل چهارگوش و به خط یونانی بر پشت سکه می‌آید (شکوری‌فر و نصرالله‌زاده، ۱۳۹۵: ۳۵).

مهرداد دوم (اشک نهم) به‌گواه تاریخ مقتدرترین پادشاه سلسله اشکانیان بوده، به نحوی که به سبب اقتدار در نظم و سامان دادن به تمام امور حکومت به او لقب «بزرگ» داده شد. مهرداد دوم در سال (۱۲۳ پ. م) هنگامی قدرت را در دست گرفت که قلمرو اشکانیان از شرق و غرب آماج حملات نیروهای بیگانه بود و هرج و مرج داخلی تمام کشور را دربرگرفته بود. مهرداد دوم با درایت و توانایی بالا بر تمام این مشکلات فایق آمد و به‌عنوان پادشاهی که امپراتوری اشکانی را یک‌پارچه و مستحکم کرد، برخی مواقع او را با داریوش یکم هخامنشی مقایسه کرده‌اند (Katouzian, 2009: 42). حتی اگر پلوتارخ در قضاوتی که مهرداد دوم به آرو بازوس فرستاده ناکام اشکانیان به نزد رومیان روا داشت، اغراق نکرده باشد، باز جایگاه او به‌عنوان فرمانروایی که در سیاست خارجی همیشه از خود شایستگی نشان داد، قابل چشم‌پوشی نیست (Hartmann, 2008: 42). این خوش‌نامی سبب شد که نام مهرداد وارد حماسه‌های پهلوانی و تاریخ ملی ایران نیز شود؛ چنان‌که نام میلاد شکلی از نام مهرداد است (Yarshater, 2006b: 450). نام‌های پادشاهان و بزرگان ارمنی آن دوران نیز ریشه ایرانی و به‌ویژه اشکانی دارند و در بیشتر مواقع از ترکیب نام‌های ایزدان ایرانی حاصل شده‌اند که رایج‌ترین آن‌ها مهرداد و تیرداد است (Lang, 2006: 526). در گذشته ارزش هر سکه به ارزش فلز به‌کار رفته در آن بستگی داشت (رضایی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۱). سکه‌های مهرداد دوم گاه با نقره با عیار بالا ضرب شده‌اند و میزان نقره موجود در درهم‌های مهرداد دوم بین ۶۵/۹۹۵ تا ۹۵/۶۷۱ برآورد شده است (سبزعلی و دیگران، ۱۳۸۹: ۹۴).

در مقاله حاضر با بررسی القاب سکه‌های مهرداد دوم به‌عنوان مقتدرترین پادشاه اشکانیان مشاهده می‌شود که با گذر زمان و افزایش قدرت و گسترش قلمرو تحت سلطه او، عناوین و القاب حک‌شده روی سکه‌های وی نیز برجسته‌تر و متحول‌تر می‌شود. فرض بر این است که با گذر زمان و افزایش سن مهرداد دوم که نشانه آن مسن‌تر شدن چهره او روی سکه‌هاست، قدرت حکومت اشکانی نیز افزایش یافته، در نتیجه القاب او روی سکه‌ها نیز طولانی و باشکوه‌تر شده است.

اهداف و ضرورت پژوهش

اهداف این است که ضمن بررسی چرایی و چگونگی پیاپی این عناوین و القاب به بررسی و پی‌گیری روند اتخاذ آن‌ها و تخمین

تاریخ‌های تقریبی ضرب این گونه‌های سکه مهرداد دوم و نکات مبهم دیگر در این راستا دست یافت.

پرسش پژوهش

در راستای اهمیت موضوع دو سوال برای این پژوهش در نظر گرفته شد. پرسش‌های تحقیق عبارتند از: چگونه القاب و عناوین مهرداد دوم اشکانی و تغییر آن می‌تواند به رخدادهای تاریخی خاص آن زمان مرتبط باشد؟ چگونه تاریخ تقریبی ضرب این سکه‌ها از طریق بررسی این القاب و عناوین امکان‌پذیر است؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس ماهیت و روش از نوع پژوهش‌های تاریخی و گردآوری اطلاعات بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای است. ابتدا ۱۲ گونه سکه‌های مهرداد دوم بر اساس نقش و عناوین و القاب روی سکه‌ها بررسی و تعریف می‌شود، سپس بر اساس عناوین و القاب سال ضربی برای این گونه‌ها پیشنهاد می‌شود و بین وقایع سیاسی مهم و عناوین روی سکه‌ها ارتباط برقرار می‌گردد. در این مقاله فرض بر این است که با مقایسه میان سال‌شمار رویدادهای تاریخی دوران مهرداد دوم با ترتیب به‌کارگیری عناوین و القاب سکه‌ها با تکیه بر دانش سکه‌شناسی می‌توان تا حد امکان تاریخ ضرب سکه‌ها و نیز اخذ این عناوین و القاب را تخمین زد. روش تحقیق به این صورت است که بر اساس این فرضیه، ابتدا با دسته‌بندی عناوین این فرمانروای اشکانی، ترتیبی از عناوین وی بر اساس وقایع سیاسی دولت و فتوحات آن دوره ارائه می‌شود، سپس با مقایسه این عناوین با یافته‌های تاریخی و دیگر یافته‌های باستان‌شناسی، تاریخ‌هایی تقریبی برای ضرب گونه‌های مختلف سکه‌ای مهرداد دوم پیشنهاد شد.

پیشینه تحقیق

ژان فوا-وایان^۱ برای نخستین بار در سال (۱۷۲۵م) کتابی را به زبان لاتین با عنوان «امپراتوری اشکانی یا تاریخ شاهان پارت برای سکه‌ها» در زمینه سکه‌های اشکانی نگاشت؛ در هر فصل این کتاب به تاریخ سیاسی در دوران یک فرمانروای اشکانی پرداخته شده و سپس سکه‌های او در پایان همان فصل بررسی شدند. بیش از یک سده بعد، در نیمه قرن نوزدهم میلادی، جان لیندسی^۲ (۱۸۵۲م) انگلیسی کتاب «تاریخ و سکه‌های پارت» را نگاشت که در آن تصاویر این سکه‌ها را که به دست خود طراحی کرده بود، به‌نمایش درآورد. با یافته‌ها و کاوش‌های تازه در دو دهه بعد بازار بحث و پژوهش روی سکه‌های اشکانی رونق گرفت و در سال (۱۸۷۷م) دومارکوف^۳ فرانسوی و گاردنر^۴ انگلیسی به‌طور هم‌زمان در سال (۱۸۷۷ م) دو اثر در این زمینه به‌چاپ رسانند، اما برای نخستین بار این گوتشمید^۵ آلمانی در سال (۱۸۸۸م) در کتاب «تاریخ ایران و ممالک هم‌جوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان» به مطالعه عناوین و القاب فرمانروایان اشکانی در راستای تاریخ سیاسی اشکانیان پرداخت. از آن پس کتاب‌ها، مقالات و کاتالوگ‌های بسیاری در زمینه سکه‌ها و سکه‌شناسی اشکانی در اروپا به‌چاپ رسید که برجسته‌ترین و معتبرترین این آثار کتاب «درآمدی بر سکه‌های اشکانی» دیوید سلوود (۱۹۸۰ م) است که دسته‌بندی و انتساب سکه‌های فرمانروایان اشکانی در آن، امروزه هم از سوی پژوهندگان استفاده می‌شود. وی در این کتاب به بررسی دقیق گونه‌های سکه‌ای پرداخته است. از برجسته‌ترین نگاه‌ها به زبان فارسی نیز می‌توان به کتاب «درر التیجان فی تاریخ بنی الاشکان» نوشته اعتمادالسلطنه، اشاره کرد که در «دارالطباعة دولتی تهران» چاپ شد. کتاب‌های «تاریخ سکه دوره پارتی» (ملکزاده بیانی، ۱۳۵۷) و نیز «گونه‌شناسی سکه‌های اشکانی» (افتخاری، ۱۳۹۶) هر کدام با اتکا بر داده‌های تاریخی و یافته‌های سکه‌ای، در جای خود به روشی علمی، به استدلال و بررسی چگونگی بروز القاب و عناوین بر سکه‌های فرمانروایان اشکانی پرداخته‌اند. مقاله «القاب و عناوین پادشاهان اشکانی روی سکه‌ها» (نصرالله‌زاده و گرشاسبی، ۱۳۹۵) نیز به‌طور تخصصی و ویژه به این موضوع پرداخته است. این پژوهش سعی دارد، ضمن استفاده از منابع یاد شده، به مطالعه القاب و عناوین مهرداد دوم اشکانی به‌عنوان یکی از پادشاهان صاحب نام آن دوران بپردازد.

القاب و عناوین مهرداد دوم اشکانی بر سکه‌ها

با گسترش قلمرو مهرداد دوم، عناوین وی بر سکه‌ها برجسته‌تر و شکوهمند می‌شود. مهرداد یکم که در آغاز بر سکه‌ها فقط «رشک» نامیده می‌شد، با پیروزی‌های بعدی‌اش به ترتیب بر سکه‌ها «شاه ارشک» و «شاه بزرگ ارشک» خوانده شد. در این‌جا منظور از «عنوان» هر واژه‌ای است که قبل از نام دودمانی ارشک آمده است و منظور از «لقب» نیز هر واژه‌ای پس از نام ارشک است. درباره مهرداد دوم نیز وضع به همین روند است؛ عناوین شاه اشکانی به‌همراه نام خاندانی ارشک به ترتیب بزرگی عنوان از آغاز فرمانروایی تا مرگ وی به این صورت است: ۱. شاه ارشک، ۲. شاه بزرگ ارشک، ۳. شاهنشاه ارشک و ۴. شاهنشاه بزرگ ارشک. به‌نظر نگارنده، ترتیب زمانی گونه‌های مختلف سکه‌ها بر اساس پی‌آیی عناوین یک شاه مشخص - برای مثال در اینجا مهرداد دوم - به ترتیب اهمیت و بزرگی آن عنوان است و از آن می‌توان به‌عنوان یک قاعده سود برد؛ یعنی سکه‌ای که بر آن شاه اشکانی «شاه ارشک» خوانده شده است، قبل از سکه‌ای ضرب شده است که عنوان «شاه بزرگ ارشک» دارد. در این صورت، القابی که پس از نام ارشک می‌آیند، در درجه بعدی اهمیت قرار می‌گیرند. شایان ذکر است گاه‌شماری سکه‌های اشکانیان به‌دلیل این که پادشاهان اشکانی نام سرسلسله خود، ارشک را روی سکه‌ها دارند، کار آسانی نیست. تعیین قدمت چهاردرهمی به‌دلیل داشتن تاریخ نسبت به درهم‌ها که معمولاً فاقد تاریخ ضرب هستند، آسان‌تر است (Dabrowa, 2008: 27).

با توجه به نقش سکه‌های مهرداد دوم می‌توان به‌وضوح تغییراتی که با گذشت سال‌ها در قیافه و چهره وی روی داده است، تمییز داد؛ تغییراتی مانند خمیدگی بسیار بینی، خستگی چهره، وضع ریش که در دوران کهولت بلندتر شده و تا روی سینه وی آمده است (ملکزاده بیانی، ۱۳۵۷: ۲۸). سیر صعودی عنوان فرمانروا با بلند شدن ریش مهرداد دوم بر سکه‌هایش و نیز مسن‌تر شدن او قابل مقایسه و تأیید است، همچنین وقایع تاریخی نیز مؤید این مطلب است؛ چرا که برای مثال بر سکه‌های مفرغی مهرداد دوم از ضراب‌خانه شوش برای نخستین بار از وی با عنوان «شاهنشاه» نام برده می‌شود. از این پس در این پژوهش این قاعده، «قاعده عنوان فرمانروا» نامیده می‌شود.

گونه‌های سکه‌های مهرداد دوم و وقایع سیاسی مرتبط

گونه نخست مهرداد دوم (پیرامون ۱۲۲-۱۲۳ پ. م)

مهرداد دوم در آغاز حکومت، قبائل صحراگرد شمال و شمال‌شرق ایران که به سرزمین‌های تحت تسلط اشکانیان حمله‌ور شده بودند را مورد حمله قرار داد.

در آغاز حکومت مهرداد دوم، قبائل صحراگرد شمال و شمال‌شرق ایران که به سرزمین‌های تحت تسلط اشکانیان حمله‌ور شده بودند را مورد حمله قرار داد و استان‌های پارت، آریا و هرات را تصرف کرد و پادشاهی سکستان را دست‌نشانده و فرودست خویش ساخت. برخی از سکه‌های این دوران تاریخی، دارای لقب نجات‌دهنده است که گویا یادآور پیروزی‌های مهرداد دوم بر این مناطق بوده است (Assar, 2005: 22).

نخستین گونه از سکه‌های مهرداد دوم که وی را با عنوان شاه نشان نمی‌دهند، در نخستین سال‌های فرمانروایی وی و زمانی که هنوز بسیار جوان بود نشان می‌دهند. لقب اپیفانس (نامدار، باشکوه) روی سکه‌های اشکانی مختص مهرداد دوم بود و روی بیشتر سکه‌های وی دیده می‌شود. پیش از وی، آنتیوخوس چهارم سلوکی این لقب را اختیار کرده بود. مهرداد دوم با چهره‌ای بسیار جوان در گونه نخست و سوم از سکه‌ها دیده می‌شود و بر این سکه‌ها عنوان «شاه» و «شاه بزرگ» دارد. سلوود نیز گونه سوم را به مهرداد دوم نسبت می‌دهد (Sellwood, 2006: 284). چند دلیل اصلی که سکه‌های گونه نخست و سوم به مهرداد دوم نسبت داد می‌شود عبارتند از: ۱- دیمتر پشت سکه، نشان‌دهنده تقلید مهرداد دوم از سکه‌های پدرش اردوان یکم است. ۲. حروف یونانی TY پشت سکه که منحصر به چهاردرهمی‌های مهرداد دوم است. ۳. القاب در نوشته پشت این سکه‌ها که مختص مهرداد دوم و بر گونه‌های بعدی سکه‌ها تکرار شده است. ۴. چهره وی و آرایش مو همانند سکه‌های مهرداد دوم و کمی جوان‌تر است. ۵. تن‌پوش وی همانی است که بر دیگر سکه‌های مهرداد دوم دیده می‌شود.

جدول ۱- چهاردرهمی گونه نخست (CNG, Triton V, lot 1603)

				
گونه ۱	چهاردرهم سیمین	۱۶/۳۱ گرم، ۲۸ م م	ضرابخانه: سلوکیه دجله	Sellwood ⁶ □□□□
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم جوان بدون سبیل و با ریش کوتاه رو به راست، دیهیم بر سر و گردن آویز مارپیچ بر گردن				
پشت: دیمتر نشسته بر تخت رو به چپ؛ نیکه بر دست راست، شاخ فراوانی در دست چپ، نرئید زیر تخت را نگه داشته است؛ نیکه دیهیمی را به دمتر پیشکش می‌کند؛ پایین سکه، مونوگرام، نوشته یونانی TY؛ پیرامون، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΥΣ				

گونه دوم مهرداد دوم (پیرامون ۱۲۲-۱۲۳ پ. م)

نوشته پشت این درهم از مهرداد دوم مانند چهاردرهمی گونه ۱، «[سکه] شاه ارشک نامدار یونان‌دوست» است. آرایش نوشته به‌صورت چهار ردیف عمودی و هنر سکه‌زنی نیز مانند درهم‌های پدرش، اردوان یکم است و نشان از آن دارد که این نخستین درهم مهرداد دوم از سوی افزارمندان طراحی و ضرب شده است که مسئول ضرب سکه‌های اردوان یکم نیز بوده‌اند (افتخاری، ۱۳۹۶: ۴۰).

جدول ۲- گونه دوم درهم با عنوان شاه (CNG Auction XXXIV, lot 448)

				
گونه ۲	درهم سیمین	۳/۷۳ گرم	ضرابخانه: مهردادکرت	Sellwood 23.3
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم ریش‌دار رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن آویز مارپیچ بر گردن؛ پشت سر مهرداد، MI؛ پیرامون، زنجیره				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر اومفالوس نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΥΣ				

گونه سوم مهرداد دوم (پیرامون ۱۲۱-۱۲۲ پ. م)

بر گونه سوم از مهرداد دوم برای نخستین بار است که وی از عنوان «شاه بزرگ» استفاده کرده است؛ در واقع تمام نقش کتیبه

این سکه مشابه گونه نخست است و تنها تفاوت در استفاده از عنوان «شاه بزرگ» است؛ اتخاذ عنوان «شاه بزرگ» از سوی مهرداد دوم به احتمال زیاد در ارتباط با کسب پیروزی و فتح سرزمین‌های جدید در سال‌های نخست فرمانروایی وی است. در زمان پادشاهی آنتیوخوس هفتم سیدتس (۱۲۹-۱۳۸ پ. م) سلوکیان توانستند به‌طور موقت بابل و ماد را دوباره تصرف کنند، ولی کشمکش‌های درون‌دودمانی این پیروزی را تضعیف کرد. پادگان‌های خود آن‌ها علیه شاه شورش کردند و با اشکانیان هم‌پیمان شدند. در میانه این کشمکش‌ها بر سر قدرت، دودمانی محلی در خراسن در جنوب میان‌رودان پدیدار شد. در سال ۱۳۰ هیسپائوسین نامی، خود را پادشاه خراسن خواند و تا زمان مرگش این ناحیه را تحت اختیار داشت (بروسیوس، ۱۳۹۰: ۱۲۰-۱۱۸). آخرین سکه‌هایی که هیسپائوسین ضرب کرد، تاریخ ۱۲۰-۱۲۱ پ. م را بر خود دارند (افتخاری، ۱۳۹۷: ۳۶). در این سال، مهرداد دوم تازه بر تخت نشسته، وارد بابل شد و حسابش را با هیسپائوسین تسویه کرد (Bivar, 2006: 40). پس از آن، شاه اشکانی سکه‌های وی را دوباره ضرب کرد و این نشانی از فتح آن سرزمین یا دست‌کم پایتخت آن به دست مهرداد دوم بود (Gregoratti, 2011: 212). اینک خراسن دوباره ضمیمه متصرفات پادشاهی اشکانی شد و تا اوایل سده سوم میلادی که پادشاهی اشکانی از میان رفت، در تصرف آن باقی ماند (سرخوش کورتیس و ستیوارت، ۱۳۹۰: ۳۲). به‌نظر می‌رسد مهرداد دوم جوان عنوان «شاه بزرگ» را پس از این پیروزی اختیار کرده باشد؛ چرا که با توجه به ظاهر مهرداد دوم بر این گونه و نیز طراحی آن که دقیقاً مطابق با گونه نخست از سکه‌های وی است، مسلم است که این سکه در نخستین سال‌های فرمانروایی وی و اندکی پس از گونه نخست ضرب شده است. مهرداد به‌واسطه این پیروزی‌ها و فتح مجدد بابل نه‌تنها در سکه‌ها، بلکه در نقش‌برجسته اشکانی بیستون نیز لقب «شاه بزرگ» را اختیار کرده‌است. در واقع نقش‌برجسته اشکانی بیستون چهار نفر از بزرگان اشکانی را نشان می‌دهد که در برابر شاهی ایستاده‌اند. نوشته یونانی همراه این نقش‌برجسته، آخرین نفر را «شاه بزرگ مهرداد» عنوان می‌کند که همان مهرداد دوم است (Bivar, 2006: 41). پیش از وی از شاهان باختر، تنها اوکراتید عنوان «شاه بزرگ» را اختیار کرده بود (افتخاری، ۱۳۹۳: ۷۵)، پس استفاده از عنوان «شاه بزرگ» چه در سکه‌ها و چه در نقش‌برجسته اشکانی بیستون به‌نوعی بازتابی از موفقیت‌های مهرداد دوم را در فتح بابل در سال‌های نخستین حکومت وی است.

جدول ۳- چهاردرهمی گونه سوم با عنوان شاه بزرگ (Museum of Fine Arts, Boston)

				
Sellwood 23.1	ضرابخانه: سلوکیه دجله	۱۶/۳۱ گرم، ۲۸ م م	چهاردرهم سیمین	گونه ۳
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم جوان بدون سبیل و با ریش کوتاه رو به راست، دیهیم بر سر و گردن آویز مارپیچ بر گردن.				
پشت: دمتر نشسته بر تخت رو به چپ؛ نیکه بر دست راست، شاخ فراوانی در دست چپ، نرید زیر تخت را نگه داشته است؛ نیکه دیهیمی را به دمتر پیشکش می‌کند؛ پایین سکه، مونوگرام، نوشته یونانی TY؛ پیرامون، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ				

گونه چهارم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۹-۱۲۲ پ. م)

دخالت کامل مهرداد دوم در شرق هم‌زمان با تولید سکه‌های گونه ۲۴ [سلوود] است که در ضرابخانه‌های گوناگونی ضرب شدند (Olbrycht, 2010: 154). سکه‌های گونه چهارم مهرداد دوم نوشته «[سکه] شاه بزرگ ارشک نامدار» را بر خود دارند، مهرداد دوم بر درهم‌ها مس‌تر و با ریش بلندتر نمایش داده شده است و به‌رسم پیشین، ارشک پشت سکه بر اومفالوس نشسته

است. روی شماری از این درهم‌ها نیز مانند درهم‌های اردوان یکم، مونوگرامی پشت سر شاه دیده می‌شود. سه تغییر شایان توجه در این چهاردرهمی‌ها دیده می‌شود؛ نخست این که نقش ارشک کمان‌دار پشت سکه نقش می‌شود و این در حالی است که پشت همه چهاردرهمی‌های اشکانی پیش از آن ضرب شده در سلوکیه دجله آراسته به یک ایزد یا ایزدبانوی یونانی بود؛ دوم این که نیم‌رخ فرمانروای روی سکه که پیش از آن بر سکه‌های شهرهای یونانی‌نشین قلمرو اشکانی رو به راست نمایش داده می‌شد، از این پس به رسم اشکانی، رو به چپ نمایش داده می‌شود و این قاعده تا پایان دوره بر چهاردرهمی‌های سلوکیه دجله پابرجا می‌ماند و در نهایت به همین ترتیب، زنجیره دور چهاردرهمی‌های ضرب شده در سلوکیه دجله که تا آن زمان میله و مهره بود، از این پس (به جز یک استثنا)، بدل به زنجیره‌ای فقط متشکل از مهره می‌شود. گونه چهارم چهاردرهمی، درهم و آبول سیمین و سکه‌های مفرغی با نقش اسبی که به راست می‌رود، سر اسب رو به راست، نیکه ایستاده رو به راست و کمان در تیردان دارد. چهاردرهمی ضرب شوش این گونه به رسم سکه‌های ضرب شهرهای یونانی‌نشین نیم‌تنه مهرداد دوم را رو به راست نشان داده و بر پشتش آپولوی نشسته بر اومفالوس که طرح پشت متداول چهاردرهمی‌های ضرب شوش بود، دیده می‌شود (افتخاری، ۱۳۹۶: ۴۲).

جدول ۴- چهاردرهمی و درهم گونه چهارم با عنوان شاه بزرگ (CNG, Triton V, lot 1625)

				
Sellwood 24.5	ضرابخانه: سلوکیه دجله	۱۵/۹۶ گرم، ۲۸ م م	چهاردرهم سیمین	گونه ۴
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم ریش‌دار رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن آویز مارپیچ بر گردن؛ پیرامون، زنجیره میله و مهره				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر اومفالوس نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ؛ پشت سر ارشک، مونوگرام؛ سوی راست سکه، شاخه نخل				
				
Sellwood 24.18	ضرابخانه: ری	۴/۰۰ گرم، ۲۳/۵ م م	درهم سیمین	گونه ۴
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم ریش‌دار رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن آویز مارپیچ بر گردن؛ پیرامون، زنجیره				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر اومفالوس نشسته است؛ سوی چپ، مونوگرام؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ				

گونه پنجم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۹ پ. م)

مهرداد دوم می‌بایست در کنار تأمین مرزهای غربی به فکر تحکیم حاکمیت اشکانیان در شرق باشد و مهم‌تر از همه به تنظیم رابطه با سکاها بپردازد. عقیده رایج آن است که پس از لشکرکشی پیروزمندانه مهرداد، سکاها بی که خاندان سورن بر آن‌ها فرمان می‌راندند نیز به عنوان دولتی دست نشانده به مدار نفوذ پارت‌ها پیوستند (ولسکی، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

سکه‌های گونه نخست و سوم مهرداد دوم دارای لقب نجات دهنده است که گویا یادآور پیروزی‌های اخیر اوست و از این گونه فقط درهم یافت شده است (Assar, 2005: 22)، نوشته «[سکه] شاه بزرگ ارشک رهایی‌بخش» دیده می‌شود. لقب رهایی‌بخش (سوتر) لقبی معمولاً نشانگر یک پیروزی بود و پیش از آن بر سکه‌های دمتریوس یکم سلوکی، نگاشته شده بود. لقب «رهایی‌بخش» متناسب با از میان بردن تهدید قبایل صحرائشین است (Sellwod, 2006: 284). گزارش‌های بابلی از پیروزی‌های بزرگ مهرداد دوم بر مردم دوردست «گوتی» سخن می‌رانند که در ۱۱۹ پ. م رخ داده است، بنابراین احتمالاً سکه ۲۵S [در این جا گونه پنجم] حدود ۱۱۹ پ. م و حین جنگ با صحرائشینان و پس از شکست نهایی آنان ضرب شده است (Olbrycht, 2010: 154). مهرداد دوم که فرمانروایی توانمند و با قابلیت‌های خارق‌العاده بود، توانست به‌زودی پارت و هیرکانی را احیا کند و سکاها را به شرق و جنوب به درنگینا راند، جایی که از آن پس سکستان (سیستان) خوانده شد و مهرداد دوم آن را شاه‌نشین دست‌نشانده خود کرد (Yarshater, 2006b: 6).

جدول ۵- درهم گونه پنجم (www.thenewyorksale.com, Auction XXXIV, lot 355)

				
گونه ۵	درهم سیمین	۳/۶۲ گرم	ضرابخانه: اکباتان	Sellwod 25.1
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم ریش‌دار رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر اومفالوس نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ				

گونه ششم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۳-۱۱۸ پ. م)

از سلسله رویدادهای میان سال‌های ۱۱۸ تا ۱۱۳ پ. م آگاهی‌های بسیار کمی برای ما به‌جای مانده است. در حدود ۱۱۵ پ. م هیأت‌سفراتی را که از جانب امپراتور چین اعزام شده بود، پذیرفت و با امپراتور مزبور معاهده‌ای منعقد کرد مبنی بر تأمین تسهیلات در امور تجارت بین‌المللی که مطابق آن ایران به‌عنوان حلقه ارتباطی بسیار حائز اهمیت و کلیدی از نظر حمل و نقل به شمار آید، تشکیل می‌داد (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۹۴-۲۹۳). بر گونه ششم یک تغییر اساسی و بسیار مهم رخ می‌دهد. ارشک پشت درهم که از زمان فریپد بر اومفالوس نشسته بود، از این پس، بار دیگر نشسته بر تخت نشان داده می‌شود. تغییر اومفالوس به تخت نیز تغییری دیگر از هلنیسم به سنت اشکانی و ایرانی بود؛ چراکه پیش از آن، آپولوی پشت سکه‌های سلوکی آن زمان، نشسته بر اومفالوس نشان داده می‌شد. از این پس ارشک نشسته بر تخت زینت‌بخش درهم‌های اشکانی شد. در واقع مهرداد دوم با انتخاب این تخت که شباهت بسیار با شکل تخت پادشاهان هخامنشی در تخت‌جمشید داشت، جایگزین اومفالوس کرد (Curtis, 2007: 418). کالکوه‌های گونه ششم نقش هرمس و اسب بال‌دار دارند.

جدول ۶- درهم گونه ششم با عنوان شاه بزرگ (CNG, Triton XIII, lot 558)

			
گونه ۶	درهم سیمین	۴/۰۸ گرم	ضرابخانه: اکباتان
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم با ریش بلند رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن‌آویز مارپیچ آراسته به شیردال بر گردن			
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر تخت نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ			

گونه هفتم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۳ پ. م)

مهرداد دوم حوالی سال ۱۱۳ پ. م بخش‌هایی از شمال میان‌رودان از جمله شهر هلنی دورا-اروپوس را هم متصرف شد. اینک پادشاهی اشکانی از رود فرات تا شرق ایران دامن می‌گسترده (سرخوش کورتیس و ستیوارت، ۱۳۹۰: ۳۲). از گونه هفتم تنها چهاردرهمی سیمین به دست آمده است. سلوود این گونه را تحت نام شاه ناشناس یکم دسته‌بندی کرده است. وی با فرض این که مهرداد دوم در یک زمان مشخص پوشش سر خود را از دیهیم به تیاری تغییر داده است، درهم‌های دارای نوشته «شش ردیفی» تیاری‌دار را پس از سکه‌های پنج خط دارای دیهیم در نظر گرفت؛ با این فرض در دو مرحله عنوان مهرداد دوم تقلیل و افزایش می‌یافت! در ضمن مهرداد دوم بر سکه چهاردرهمی تیاری‌دار وی با نوشته «[سکه] شاه بزرگ ارشک نامدار یونان دوست نیکوکار» بسیار جوان‌تر از آن بود که پس از سکه‌های دیهیم‌دار با نوشته «پنج ردیفی» قرار گیرد، از این رو سلوود مجبور بود تا این گونه را به شاهی ناشناس منتسب کند. این در حالی است که با توجه به «قاعده عنوان فرمانروا»، این سکه درست پس از سکه‌های گونه ششم و زمانی که اومفالوس پشت سکه به تخت بدل گشت، ضرب شده است. سال ضرب آن نیز احتمالاً اندکی پیش از انتخاب لقب شاهنشاه از سوی مهرداد است و با توجه به کمیاب بودن آن احتمالاً در بازه‌ای کوتاه حدود ۱۱۳ پ. م ضرب شد. دلایل اصلی که چهاردرهمی گونه هفتم به مهرداد دوم نسبت داده می‌شود، به این قرار است:

۱. نخل و مونوگرام مشابه چهاردرهمی گونه چهارم
۲. H پشت سکه‌ای مفرغی از مهرداد دوم
۳. «ارشک نشسته بر تخت» و «تیاری بر سر مهرداد دوم» مشابه درهم‌های گونه ۱۰ و ۱۲
- ۴- چهره روی سکه که بسیار شبیه دیگر سکه‌های مهرداد دوم است (افتخاری، ۱۳۹۶: ۴۵).

جدول ۷- چهاردرهمی گونه هفتم با عنوان شاه بزرگ (www.parthia.com, PDC 4526)

			
گونه ۷	چهاردرهم سیمین	۱۵/۲۴ گرم، ۳۱ م م	ضرابخانه: سلوکیه دجله
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم با ریش بلند رو به چپ، تیاری آراسته به ستاره بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن			
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر تخت نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ پشت سر ارشک، مونوگرام (ΥΥ)؛ جلوی زانوی ارشک، H؛ سوی راست سکه، شاخه نخل			

جنبه‌های بارز از فازهای بعدی سکه‌های مهرداد دوم، معرفی عنوان «شاهنشاه (شاه شاهان)» در نوشته و تیارا در پرتره شاهی است (Sinisi, 2012: 283). بر چرم‌نیشته اورامان به تاریخ ماه اپلایوس سال ۲۲۵ سلوکی (برابر با ماه نوامبر ۸۸ پیش از میلاد مسیح) مهرداد دوم چنین خوانده شده است:

βασιλευόντος βασιλέων Ἀρσάκου εὐεργέτου δικαίου ἐπιφανοῦς καὶ φιλέλληνος (Minns, 1915)

که ترجمه می‌شود:

«شاهنشاه ارشک نیکوکار دادگر نامدار و یونان‌دوست». این درواقع کامل‌ترین نوشته برای توصیف مهرداد دوم با همه القاب و عنوان شاهنشاه برای وی است. گونه‌های مختلف از سکه‌های مهرداد دوم که بر آن‌ها، وی را شاهنشاه خطاب کرده‌اند، جز گونه هشتم که بدون لقب است، هر کدام دو یا سه لقب از القاب ذکرشده بر چرم‌نوشته اورامان را بازگو می‌کنند.

با گسترش متصرفات اشکانیان در دوره مهرداد دوم و آن هنگام که با فتح بخش قابل توجهی از میان‌رودان و اخراج سلوکیان از منطقه خاطره اوج قدرت هخامنشیان زنده شد، طرح کماندار نشسته بر اورنگ ایرانی، بر سکه‌ها نقش بست. ترکیب این نشانه شمایی با نشانه نوشتاری «شاهنشاه» از توجه اشکانیان به سنت‌های بومی هخامنشی و ایرانی حکایت دارد (برومند، ۱۳۹۳: ۱۳)، همچنین پیوند مهرداد دوم با سنت پارس، نه تنها از عنوان «شاهنشاه»؛ بلکه از باب کردن زبان ایرانی در مکاتبات سلطنتی که خرده سفال‌های نسا گواهی می‌دهند، امری مستند است (ولسکی، ۱۳۸۳: ۱۰۸).

گونه هشتم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۱-۱۱۳ پ. م)

سکه‌های مفرغی با نوشته «[سکه] شاهنشاه ارشک» که در شوش ضرب شده‌اند و بر آن‌ها نیم‌تنه مهرداد دوم رو به راست تصویر شده است، در این گونه طبقه‌بندی می‌شوند. با توجه به نوشته «[سکه] شاهنشاه ارشک» پشت سکه‌های این گونه، می‌توان ضرب آن‌ها را ۱۱۳ پیش از میلاد مسیح دانست، سالی که میان‌رودان تا رود فرات از جمله شهر مرزی دورا-اروپوس به قلمرو شاهنشاهی اشکانی پیوست. گویا مهرداد دوم از آن پس خود را شاهنشاه خواند و با در نظر گرفتن سکه‌ها، وی نخستین فرمانروای اشکانی بود که به این عنوان نایل آمد. این مهرداد دوم بود که برای نخستین بار شاه شاهان (شاهنشاه) را برای خود برگزید (Sellwood, 2006: 283).

مهرداد یکم ظاهراً لقب شاهنشاه داشته است، ولی مقابله و بررسی اسناد میخی بابل مربوط به مهرداد یکم از سوی مارک‌گلاز نشان می‌دهد که خوانش شاهنشاه ممکن نیست (وان در اشپک، ۱۳۹۲: ۳۰۹). به گفته وان در اشپک (همان: ۳۰۷ و ۳۰۸)، نخستین بار که عنوان شاهنشاه برای شاه اشکانی در اسناد میخی بابل ذکر می‌شود، در تاریخ ۱۱۱/۳/۲۸ پیش از میلاد مسیح است؛ پس می‌توان فرض کرد که ضرب سکه‌های گونه هفتم در تاریخی میان ۱۱۳ تا ۱۱۱ پیش از میلاد انجام گرفته است. بر پشت کالکوهای مفرغی این گونه نقش شاهین، سر شیر، سر گاونر روبرو، سر آپولو/میترا روبرو، آپولوی نشسته، آتنای ایستاده، کادوسه، آدرخش بال‌دار، شاخ فراوانی، ماه نو، گل شش‌پر، خوشه گندم، خوشه جو، نخل، خوشه انگور، کمان در تیردان و گرز مشاهده می‌شود.

جدول ۸- کالکوی گونه هشتم با عنوان شاهنشاه (www.zeno.ru)

				
گونه ۸	کالکوی مس	۱/۳۹ گرم	ضرابخانه: شوش	Sellwood 27.19
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم با ریش بلند رو به راست، دیهیم بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن				
پشت: شاهین با بال‌های نیمه‌باز؛ پیرامون، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ				

گونه نهم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۱/۱۱۰ پ. م)

این گونه نیز که فقط سکه‌های مفرغی از آن به دست آمده است از نظر پوشش سر، در میان سکه‌های مهرداد دوم منحصربه‌فرد است. تاج تابان مهری بر سکه‌های اشکانی تنها منحصر به فرهاد دوم، مهرداد دوم و خسرو یکم است؛ مانند یک سکه دوآبولی سیمین از فرهاد دوم، در پشت سکه آراسته به نیکه بال‌دار است. نوشته منحصربه‌فرد این سکه، «[سکه] شاهنشاه ارشک نامدار یونان دوست» است. پیش از این، از این گونه، سکه دوکالکوی مفرغی با نقش سه‌پایه در پشت آن به سبب ساییدگی زیاد و ناخوانایی، با خوانشی نادرست آرایه شده بود؛ با توجه به بسیار کمیاب بودن این گونه، احتمال می‌رود که ضرب آن نیز در بازه‌ای بسیار کوتاه حدود ۱۱۱ یا ۱۱۰ پ. م پس از گونه هشتم، صورت پذیرفته باشد. بنا به گواهی منابع تاریخی در این بازه زمانی مهرداد به آرتاواز، شاه ارمنستان، اعلام جنگ کرد و طرف مهاجم او بوده است. در نتیجه ارمنستان وابسته به پارت شد و تیگران پسر شاه ارمنستان به عنوان گروگان در اختیار پادشاه پارت قرار گرفت. این جنگ در حدود سال ۱۱۰ پیش از میلاد رخ داده است (ولسکی، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

جدول ۹- چهار کالکوی گونه نهم با عنوان شاهنشاه (افتخاری، ۱۳۹۶: ۴۸)

			گونه ۹	چهار کالکوی مفرغی	۵/۰۰ گرم؛ ۲۰ م م	ضرابخانه: اکباتان؟
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم با ریش بلند رو به چپ، دیهیم و تاج تابان مهری بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن						
پشت: ایزدبانو نیکه ایستاده رو به راست، شاخه نخل در دست راست و دیهیم در دست چپ؛ پیرامون، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΥΣ						

گونه دهم مهرداد دوم (پیرامون ۱۱۰ پ. م)

نوشته پشت سکه گونه دهم «[سکه] شاهنشاه ارشک دادگر نیکوکار یونان دوست» است و از نوشته روی چرم‌نیشته اورامان تنها لقب «نامدار» را ندارد. تصویر روی سکه همان فردی است که روی سکه‌های گونه ۱۱ و ۱۲ دیده می‌شود. مهرداد دوم با دیهیم و تیاری ابداعی (مانند گونه هفتم) خویش بر این دره‌ها ظاهر می‌شود. برگزیدن این تیاری به دست مهرداد دوم، نشانی از گسستن از سنت‌های یونانی و تحولی اساسی در سنت‌های شرقی بود (Sinisi, 2012: 287). این تیاری خود برگرفته از پوشش سر مادی در دوران هخامنشی بود و متناسب دیدگاه سیاسی اشکانی برای به یاد آوردن سنت‌های کهن ایرانی بود (Olbrycht, 1997: 55).

در این‌جا نسبت به گونه هفتم عنوان شاه بزرگ به شاهنشاه ارتقا یافته و تنها تفاوت القاب این گونه با گونه هفتم جانشینی لقب «نامدار» با «دادگر» است. وقوع تغییرات بعدی در ارمنستان باعث مداخله مجدد پارت شد و ارتش پارت تیگران را بی‌گمان به عنوان پادشاهی دست‌نشانده پارت بر تخت پدر نشانند. مهرداد دوم به پیروی از سلف بزرگ خود مهرداد یکم به خود لقب «شاهنشاه» داد (ولسکی، ۱۳۸۳: ۱۰۵). مهرداد دوم روی گونه دهم نیز کمی مسن‌تر است. شایان توجه است که مانند فرهاد دوم و دیگر شاهان اشکانی، بر سکه‌های مهرداد دوم با گذر زمان و پیرتر شدن وی ریش وی نیز بلندتر می‌شود. از گونه دهم فقط درهم سیمین یافت شده است. با توجه به کمیابی گونه دهم از سکه‌های مهرداد دوم، انتظار می‌رود که ضرب این گونه نیز در بازه‌ای کوتاه پیرامون سال ۱۱۰ پ. م انجام گرفته باشد. در دِلوس دوردست در معبد آسکلیپوس یک نوشته تقدیمی متعلق به حدود ۱۱۰ پ. م به یادبود یک «شاهنشاه ارشک بزرگ» نگاشته شده است که با قضاوت از روی عنوانش باید مهرداد [دوم] باشد (Debevoise, 1938: 41). در «شاهنشاه ارشک بزرگ» که در آن «بزرگ» به صورت لقب آمده است، حلقه متصل‌کننده بین «شاهنشاه ارشک» و «شاهنشاه بزرگ ارشک» است.

جدول ۱۰- درهم گونه دهم با عنوان شاهنشاه (CNG, Triton XIII, lot 590)

				
Sellwood 29.1	ضرابخانه: اکباتان	۴/۲۱ گرم؛ ۲۰ م م	درهم سیمین	گونه ۱۰
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم پیر با ریش بلند رو به چپ، دیهیم و تیاری آراسته به ستاره بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر تخت نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته یونانی ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝ				

گونه یازدهم مهرداد دوم (پیرامون ۱۰۰-۱۱۳ پ. م)

بر درهم‌های گونه ۱۱، مهرداد دوم عنوان «شاهنشاه بزرگ» را اختیار می‌کند، این نخستین باری است که یک فرمانروای اشکانی به این عنوان نایل می‌گردد و آن نشانگر بزرگی قلمرو و تثبیت قدرت اشکانیان در آن روزگار است. لازم به ذکر است عنوان «شاهنشاه بزرگ» تنها بر سکه‌های دو فرمانروای اشکانی، مهرداد دوم و مهرداد سوم دیده می‌شود. مهرداد سوم این عنوان را به دلیل پیشی گرفتن از برادرش ارد دوم و به احتمال زیاد در رقابت با آزیلیزس (شاه سکایی حدود ۵۷ الی ۳۵ پ. م) - که به تازگی بر سکه‌هایش خود را «شاهنشاه بزرگ» خوانده بود- اختیار کرد (افتخاری، ۱۳۹۶: ۷۰). نوشته پشت سکه گونه یازدهم [سکه] شاهنشاه بزرگ ارشک نامدار است که در چرم‌نوشته اورامان القاب «نیکوکار دادگر» درج نشده است. تصویر روی سکه‌های گونه ۱۱ و ۱۲ وی را بسیار مسن و در آخرین سال‌های عمر خویش نشان می‌دهند و آخرین سکه‌هایی هستند که وی ضرب کرد. ترفیع عنوان مهرداد دوم از «شاهنشاه» به «شاهنشاه بزرگ» نشانگر پیروزی یا پیروزی‌هایی در آن سال‌هاست. این گونه درهم و ابول سیمین دارد و پشت کالکوه‌های مفرغی آن اسب رو به راست، اسب بال‌دار رو به راست، سر اسب رو به راست، نیکه ایستاده رو به راست، کمان در تیردان، گرز و زبانه‌های آتش دیده می‌شود. با درنظر گرفتن این که درهم‌های گونه ۱۱ و ۱۲ با عنوان «شاهنشاه» که بیشترین درهم‌های مهرداد دوم بوده و این موضوع که این دو گونه نسبتاً نادر، کمیاب و یکسان هستند، می‌توان این گونه فرض کرد که در بازه‌ای طولانی میان اتخاذ عنوان شاهنشاه حدود ۱۱۳ تا آخرین سال‌های مهرداد دوم پیرامون ۸۸ ضرب شده باشند و با تقسیم یکسان این بازه ۲۵ ساله می‌توان حدود ۱۰۰-۱۱۳ پ. م را برای تولید گونه ۱۱ و حدود ۸۸-۱۰۰ پ. م را برای گونه ۱۲ پیشنهاد کرد.

جدول ۱۱- درهم گونه یازدهم با عنوان شاهنشاه بزرگ (www.parthia.com, PDC 39548)

				
Sellwood 27.1	ضرابخانه: اکباتان	۴/۱۸ گرم	درهم سیمین	گونه ۱۱
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم پیر با ریش بسیار بلند رو به چپ، دیهیم بر سر و گردن‌آویز مارپیچ آراسته به شیردال بر گردن				
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر تخت نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ				

گونه دوازدهم مهرداد دوم (پیرامون ۸۸-۱۰۰ پ. م)

سکه‌های گونه ۱۲ دارای نوشته یکسان با سکه‌های گونه ۱۱ هستند. تنها تفاوت عمده بین این دو گونه این است که تیاری آراسته به ستاره جایگزین دیهیم شده است. این گونه چهاردرهمی ندارد و نقش پشت کالکوهای مفرغی آن اسب بال‌دار، نیکه، آتنا و گرز است.

جدول ۱۲- درهم گونه دوازدهم با عنوان شاهنشاه بزرگ (CNG, Triton XIII, lot 591)

		درهم سیمین	۴/۰۸ گرم	ضرابخانه: اکباتان	Sellwood 28.1	گونه ۱۲
رو: نیم‌تنه مهرداد دوم پیر با ریش بسیار بلند رو به چپ، دیهیم و تیاری آراسته به ستاره بر سر و گردن‌آویز مارپیچ بر گردن						
پشت: ارشک که کمانی در دست دارد، با کلاه ساتراپی و بالاپوش رو به راست بر تخت نشسته است؛ پیرامون ارشک، نوشته ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ						

با بررسی عناوین و القاب سکه مهرداد دوم اشکانی و مقایسه آن‌ها با رویداد تاریخی و شواهد باستان‌شناسی آن زمان، برای هر یک از گونه‌های معرفی شده یاد شده، تاریخ ضرب تقریبی پیشنهاد می‌شود که در جدول شماره ۱۱ درج شده است.

جدول ۱۳- تاریخ‌های پیشنهادی ضرب گونه‌های مختلف سکه‌های مهرداد دوم

گونه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
تاریخ	-۱۲۳	-۱۲۳	۱۱۲۲	۱۲۲	۱۱	۱۱۸	۱۱۳	-۱۱۳	۱۱۱	۱۱۰	۱۱۳	۱۰۰
(پ.م)	۱۲۲	۱۲۲	۱۲۱	۱۱۹	۹	۱۱۳	-	۱۱۱	۱۱۰	-	۱۰۰	۸۸-

نتیجه‌گیری

سکه‌های شاهان اشکانی پیام‌های گوناگونی را در راستای اهداف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز مذهبی شاه اشکانی در معرض نمایش می‌گذارد. نوشته و کتیبه‌های درج شده روی این سکه‌ها به‌ویژه القاب و عناوین می‌تواند به نوعی گویای قدرت و منزلت پادشاه در آن برهه از زمان باشد. با استناد به مطالب مطرح شده در پژوهش حاضر و بر اساس بررسی نوشته‌های پشت سکه‌های مهرداد دوم و تصویر روی سکه و با در نظر گرفتن عناوین و القاب وی، سکه‌های این فرمانروای بزرگ اشکانی در ۱۲ گونه دسته‌بندی شدند. در نتیجه این بررسی مشخص شد که مهرداد دوم چهار عنوان را اتخاذ کرده است که با گسترده‌تر شدن مملکت تحت فرمان وی و نیز با کسب فتوحات بیشتر، عناوین وی نیز باشکوه‌تر شده‌اند. با توجه به «قاعده عنوان فرمانروا» عناوین وی به‌همراه نام خاندانی ارشک، به‌ترتیب بزرگی عنوان، از آغاز فرمانروایی تا مرگ وی به این صورت است:

۱. شاه ارشک (گونه‌های ۱ و ۲).
۲. شاه بزرگ ارشک (گونه‌های ۳-۷).
۳. شاهنشاه ارشک (گونه‌های ۸-۱۰).
۴. شاهنشاه بزرگ ارشک (گونه‌های ۱۱ و ۱۲).

به‌صورت یک جمع‌بندی کلی می‌توان چنین مطرح کرد: بین وقایع سیاسی و فتوحات و گسترش قلمروی اشکانی در زمان

مهرداد دوم و عناوین ضرب شده روی سکه‌های ارتباطی مستقیم برقرار بوده که می‌توان آن را به صورت ساده شده، این چنین مطرح کرد: با فتح بابل و شکست هیسپائوسین در سال ۱۲۲ پ. م مهرداد دوم عنوان شاه بزرگ ارشک را روی سکه‌ها (گونه ۳-۷) برگزید. با فتح دورا-اروپوس و به زیر سلطه درآوردن تمام منطقه میان‌رودان در سال ۱۱۳ پ. م او برای نخستین بار از عنوان شاهنشاه استفاده کرد (گونه‌های ۸-۱۰). مهرداد دوم پس شکست دادن سکاها و تصرف پارت و هرات در شرق و همچنین شکست ارمنستان در سال ۹۷ پ. م و تعریف رود فرات به عنوان مرز غربی امپراتوری اشکانی در سال ۹۴ پ. م به اوج قدرت سیاسی خود رسید و سرزمین وسیعی از جیحون تا فرات را در زیر سلطه خود داشت و این اوج قدرت را با استفاده از عنوان شاهنشاه بزرگ ارشک روی سکه‌های دو دهه آخر حکومت خود (گونه‌های ۱۱ و ۱۲) اعلام کرد.

پی‌نوشت‌ها

1. Foy-Vaillant
 2. Lindsay
 3. De Markoff
 4. Gardner
 5. Von Cutschmid
۶. منظور از Sellwood منبع Sellwood, David, 1980, An Introduction to the Coinage of Parthia. 2nd edition, Spink and Son Ltd است.
۷. در این جا منظور از گونه مجموعه سکه‌های یافته شده از یک پادشاه است که از نظر تصویر و نوشته تقریباً یکسان باشند. تغییرات پوشش سر، برای مثال تغییر پوشش سر از دیهیم به تیاری و یا تغییر در نوشته‌های سکه، برای مثال افزوده شدن یک لقب یا ارتقای عنوان پادشاه دلایل تفاوت و تمایز میان دو گونه سکه‌ای متفاوت از یک پادشاه هستند.
۸. حرف نگاره «مونوگرام» سکه‌های اشکانی ترکیبی از چند حرف یونانی و نشانه‌هایی برای ضراب‌خانه، واحد پولی، سال ضرب و مفاهیم دیگر بودند که از هم‌پوشانی و سرهم کردن چند حرف ساخته شده است.
۹. اومفالوس «omphalos» سنگی است که نشاندهنده مرکز جهان و محلی که ایزد یونانی آپولو، ایزد عقل، نور، پیش‌گویی، ازدهای دلفی را از بین می‌برد. برای آگاهی بیشتر به مقاله نوشته خانم صفورا برومند با عنوان کماندار، اومفالوس و اورنگ، بازشناسی دلالت ضمنی سه نماد بر سکه‌های اشکانی که در سال ۱۳۹۳ چاپ شده است، مراجعه کنید.

کتابنامه

۱. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان ۱۳۱۱-۱۳۰۹ ه. ق.، *دررالتیجان فی تاریخ بنی اشکان،* طهران، دارالطباعة دولتی طهران.
۲. افتخاری، یوسف ۱۳۹۳، *سکه‌های شرق ایران زمین: باختر،* تهران: انتشارات پازینه.
۳. افتخاری، یوسف ۱۳۹۶، *گونه‌شناسی سکه‌های اشکانی،* بیرجند: انتشارات قهستان.
۴. افتخاری، یوسف ۱۳۹۷، *سکه‌شناسی شاهان خراسان،* تهران: انتشارات پازینه.
۵. بروسیوس، ماریا ۱۳۹۰، *ایرانیان عصر باستان،* ترجمه هایدی مشایخ، تهران: انتشارات هرمس.
۶. برومند، صفورا ۱۳۹۳، «کماندار، اومفالوس و اورنگ، بازشناسی دلالت ضمنی سه نماد بر سکه‌های اشکانی». *نشریه مطالعات تاریخی و فرهنگی،* ویرایش‌های انجمن‌های ایرانی، شماره ۲، صص: ۱۴-۱.
۷. ملکزاده بیانی، ملکه ۱۳۵۷، *تاریخ سکه دوره پارتی،* تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. رضایی باغبیدی، حسن ۱۳۹۳، *سکه‌های ایران در دوره اسلامی: از آغاز تا برآمدن سلجوقیان،* تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۹. سبزعلی، مهدی؛ خزایی کوهپیر، مصطفی و خادمی ندوشن، فرهنگ ۱۳۸۹، «مطالعه وضعیت اقتصادی اشکانیان در دوران مهرداد اول و مهرداد دوم بر اساس آزمایش سکه‌های نقره (یک‌درهمی) به وسیله دستگاه XRF». *نشریه پیام باستان‌شناس،* شماره ۱۳، صص: ۱۰۰-۹۱.
۱۰. سرخوش کورتیس، وستا و ستیوارت، سارا ۱۳۹۰، *پارت‌ها و روزگارشان،* ترجمه محمود فاضلی بیرجندی، تهران: انتشارات پایان.

۱۱. سرفراز، علی‌اکبر و آورزمانی، فریدون ۱۳۹۵، *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۱۲. شکوری‌فر، ملیحه و نصرالله‌زاده، سیروس ۱۳۹۵، «پیگیری سنت‌های ایرانی در سکه‌های اشکانی»، *نشریه جستارهای تاریخی*، سال هفتم، شماره ۱، صص: ۴۶-۲۱.
۱۳. شیپمان، کلاوس ۱۳۹۰، *مبانی تاریخ پارتیان*. ترجمه هوشنگ صادقی. تهران: انتشارات فرزانه روز.
۱۴. کیانی، مهرانگیز ۱۳۸۹، القاب و عناوین فرمانروایان پیش از اسلام پژوهش نامه تاریخ، سال پنجم، شماره نوزدهم
۱۵. گیرشمن، رومن ۱۳۹۰، *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۶. نصرالله‌زاده، سیروس و گرشاسبی، اشکان ۱۳۹۵، «القاب و عناوین پادشاهان اشکانی بر روی سکه‌ها»، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری دانشگاه الزهراء*، شماره ۱۸، صص: ۱۳۸-۱۶۰.
۱۷. وان در اشیپک، روبارتوس ج. ۱۳۹۱، *اسناد میخی درباره تاریخ اشکانیان: آرشو رحیم‌سو*، در «امپراتوری اشکانی و اسناد و منابع آن»؛ برگردان هوشنگ صادقی و دیگران؛ انتشارات فرزانه روز.
18. Assar, G. R. F. 2005, The Genealogy of the Par thian King Sinatruces, *The jornal of the classical and Medieval Numismatic Society*.
19. Bivar, A. D. H. 2006, "The Political History of Iran under the Arsacids", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 3(1) (Cambridge University Press), 4th printing, New York, 21-99.
20. Debrowa E. 2008, The Political Propaganda of the First Arsacids and its targets: from Arsaces I to Mthradates II.
21. Debevoise, Neilson C. 1938, *A Political History of Parthia*, The University of Chicago Press.
22. De Markoff, A. 1877, *Les monnaies des rois Parthes*, Paris, A la librairie Numismatique de C. Van Peteghem.
23. Foy-Vaillant, Jean, 1725, *Arsacidarum imperium, sive, regum Parthorum historia, Ad fidem numismatum accomodata*, Paris, C. Moette.
24. Gardner, Percy, 1877, *Parthian Coinage*, Trubner & Co.
25. Lindsay, John, 1852, *History and the Coinage of the Parthians*, John Crowe.
26. Gregoratti, Leonardo, 2011, *A Parthian Port on the Persian Gulf Characene and its Trade, Anabasis, Studia classica et orientalia*.
27. Hartmann, Udo, 2008, "Das Bild der Parther bei Plutarch", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 57, H. 4: 26-452.
28. Katouzian, Homa, 2009, "Greek, Parthians and Persians", *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*, Yale University Press, 40-61.
29. Lang, David M. 2006, "Iran, Armenia and Georgia", *The Cambridge History of Iran, Vol. 3(1)*, Cambridge University Press, 4th printing, New York, 505-536.
30. Minns, Ellis H. 1915, Parchments of the Parthian period from Avroman, *The Journal of Hellenic studies*.
31. Olbrycht, Marek Jan, 1997, "Parthian King's Tiara: Numismatics Evidence and some Aspects of Arsacid Political Ideology", *Notae Numismaticae*, Vol, 2, 27-65.
32. Olbrycht, Marek Jan, 2010, "The Early Reign of Mithradates II the Great in Parthia", *Anabasis*.
33. mSellwood, David, 1980, *An Introduction to the Coinage of Parthia*. 2nd edition, Spink and Son Ltd.
34. Sellwood, David, 2006, "Parthian Coins", *The Cambridge History of Iran, Vol. 3(1)* (Cambridge University Press), 4th printing, New York, 279-298.
35. Sinisi, Fabrizio, 2011, "The Coinage of the Parthians", *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*.
36. Von Gutschmid, Alfred, 1888, *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer*, Tübingen.
37. Yarshater, Ehsan, 2006a, "Introduction", *The Cambridge History of Iran, Vol. 3(1)* (Cambridge University Press), 4th printing, New York, i-lxxxv.
38. Yarshater, Ehsan, 2006b, "Iranian National History", *The Cambridge History of Iran, Vol. 3(1)* (Cambridge University Press), 4th printing, New York, 359-480.
39. www.thenewyorksale.com
40. www.parthia.com.

